

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЇХ ВИДИ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

МИТРОФАНОВ Ігор Іванович - кандидат юридичних наук, доцент завідувач кафедри галузевих юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

УДК 343.2/.7

В статті аналізуються питання поняття та класифікації норм уголовного права, принимающих участие в реализации средств уголовной ответственности. Выделяются различные признаки для проведения такой классификации, и для целей нашего исследования определяется как основной такой признак – функции рассматриваемых норм. Исследуется вопрос воплощения уголовно-правовых норм в «жизнь» через уголовно-правовые отношения. Обосновывается, что для изучения механизма реализации уголовной ответственности необходимо брать во внимание предупредительные и восстановительные уголовно-правовые нормы.

Ключові слова: кримінально-правова норма, класифікація, механізм реалізації кримінальної відповідальності, функції кримінально-правових норм.

Постановка проблеми

Характеризуючи кримінально-правову відповідальність, слід зазначити, що вона не може встановлюватися інакше, ніж шляхом розробки та прийняття кримінально-правової норми Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ), оскільки межі та засоби такої відповідальності передбачені такою нормою, що й наповнює конкретним змістом юридичний факт для початку її реалізації. Система кримінально-правових норм є первинною ланкою в механізмі реалізації кримінально-правової відповідальності (далі – МРКВ). Саме наявність норми, що встановлює заборону на вчинення певного

суспільно небезпечного діяння, та наступне її порушення буде стартовою площадкою для втілення у конкретну поведінку суб'єктів кримінальних правовідносин за собів кримінально-правової відповідальності з метою виконання завдань ЗУпКВ. Наскільки правильно визначена та чітко сформульована кримінально-правова норма, настільки виконання цих завдань стає реальнішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема кримінально-правових норм знайшла відображення у роботах таких вчених, як З. А. Астеміров, М. І. Бажанов, Б. Т. Базилев, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров І. Я. Козаченко, Н. М. Кропачев, Н. С. Лейкіна, А. В. Наумов, М. О. Огурцов, М. І. Панов, В. Г. Смирнов, М. О. Стручков, О. М. Тарбагаєв, В. Я. Тацій, О. О. Чистяков, С. Д. Шапченко та інші. Однак необхідно констатувати, що ні вченим-криміналістам, ні теоретикам права не вдалося сьогодні визначитися остаточно з поняттям і видами кримінально-правових норм.

Формування мети статті

З огляду на зазначене вище, метою наукової публікації є розробка поняття кримінально-правових норм і визначення їх видів, що неодмінно беруть участь у функціонуванні МРКВ.

Виклад основного матеріалу дослідження

У загальнотеоретичній науці не випадково норма права визнається «вихідним елементом», «первинною клітинкою права» [1, с. 184]. Нормою кримінального права є встановлене державою та виражене в законі про кримінальну відповідальність загальнообов'язкове правило соціальної поведінки людей, що спрямовано на охорону суспільних відносин шляхом загрози застосування засобів кримінально-правового впливу за вчинення кримінальних правопорушень, а також реального їх застосування до осіб, які їх вчинили [2, с. 12–15]. Відповідно, кримінально-правовим ставленням є норма кримінального права в дії [3, с. 17].

Т. В. Кленова визначає кримінально-правові норми як законодавчо оформлені правила правомірної поведінки, що відрізняються особливою імперативністю вираження державної волі та тим, що призначені для регулювання відносин між громадянами та державою в особі правозастосовчих органів, пов'язаних з фактами кримінально-протиправного діяння, покарання, а також звільнення від кримінально-правової відповідальності та покарання [4, с. 6]. М. І. Мельник вважає, що «саме розуміння правила поведінки в аспекті неприпустимої поведінки дозволяє говорити про положення Особливої частини КК як про норми права, тобто норми недозвolenої, неприпустимої поведінки суб'єкта» [5, с. 115–119]. На думку М. І. Ковальова, кожна норма є загальним правилом поведінки, що породжено законодавством про кримінальну відповідальність [6, с. 69].

З'ясування різних точок зору на поняття «норма права», а також ознак норми кримінального права [7, с. 89–106] дозволило нам визначити кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язане з ним веління, дотримання якого забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу [8, с. 17].

Проблеми поняття кримінально-правової норми нерозривно пов'язані з питанням про внутрішню будову цих норм. Структура кримінально-правової норми має охоплюва-

ти всю систему утворюючих ту чи іншу кримінально-правову норму загальних правил і велінь (що стосується суб'єктного складу, їх прав і обов'язків, мети (завдань ЗУпКВ), юридичних фактів тощо) без будь-яких винятків. У загальній теорії права структура норми права уявляється як сукупність трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції. Гіпотеза містить умови (дії або події), за наявності яких починається реалізація правової норми. Диспозицією є власне правило поведінки, якого мають дотримуватися або взагалі його не вчиняти учасники (суб'єкти) правовідносин. Санкція вказує на можливі несприятливі наслідки, здатні виникнути у разі порушення диспозиції норми. Існують й інші підходи до дослідження проблем структури норми-правила поведінки. Так, С. С. Алексєєв вважає, що норма-припис складається з гіпотези та диспозиції чи санкції [9, с. 59]. У регулятивних нормах диспозицією є сам зміст правила поведінки, а в охоронних – зазначена частина має назву санкції. Вона вказує на державно-примусові засоби, що можуть бути застосовані до правопорушника [9, с. 59]. Б. Т. Базилев зазначає, що норми відповідальності існують майже у всіх галузях права й утворюють галузеві інститути відповідальності. Вони реалізують охоронну функцію права, представляючи собою за структурою поєднання гіпотези, що описує правопорушення, та санкції, що визначає вид і межі штрафного карального впливу на правопорушника [10, с. 36]. На думку Г. О. Петрової, норми кримінального права складаються з чотирьох елементів: гіпотези, диспозиції, суб'єктів кримінально-правових відносин, санкції [11, с. 184].

Принциповою при цьому є та обставина, що розробка та прийняття кримінально-правових норм, які встановлюють покарання за вчинення кримінально протиправного діяння, і їхнє подальше застосування має певну специфіку, оскільки вони начебто перебувають поза нормами як самого кримінального права, так і інших галузей, у межах яких забезпечується правова охорона регульованих суспільних відносин. Здебільшого кримінально-правові норми формулюються як переліки визначень суспільно небезпечних діянь, що підпадають у ЗУпКВ під забо-

рону вчинення, та санкції, що відповідають характеру та ступеню суспільної небезпеки зазначених діянь. Саме тому не можна описати в повному обсязі правило забороненої поведінки в статті ЗУпКВ.

Кримінально-правові норми, формалізовані в статтях ЗУпКВ, є складними за своєю структурою правовими феноменами. При цьому кримінально-правова норма та стаття ЗУпКВ є абсолютно різними кримінально-правовими категоріями [12, с. 54–59]. Кримінально-правова норма та стаття ЗУпКВ не можуть та не повинні співпадати. Так, В. О. Навроцький вказує на те, що поняття «кримінально-правова норма» і «стаття закону про кримінальну відповідальність (стаття КК)» співвідносяться як зміст і форма, оскільки ЗУпКВ, будучи зовнішнім вираженням кримінально-правових норм, поділений не на норми, а на статті та розділи. Будь-яка кримінально-правова норма може бути викладена (і, зазвичай, закріплюється) у декількох статтях КК. Можливе й інше співвідношення, якщо в одній статті КК фіксується кілька кримінально-правових норм. При цьому статті Загальної частини КК містять виклад тих ознак кримінально-правової норми, які стосуються всіх або, принаймні, багатьох діянь, будучи загальними для них, а статті Особливої частини – ознак, характерних для окремих діянь [13, с. 66].

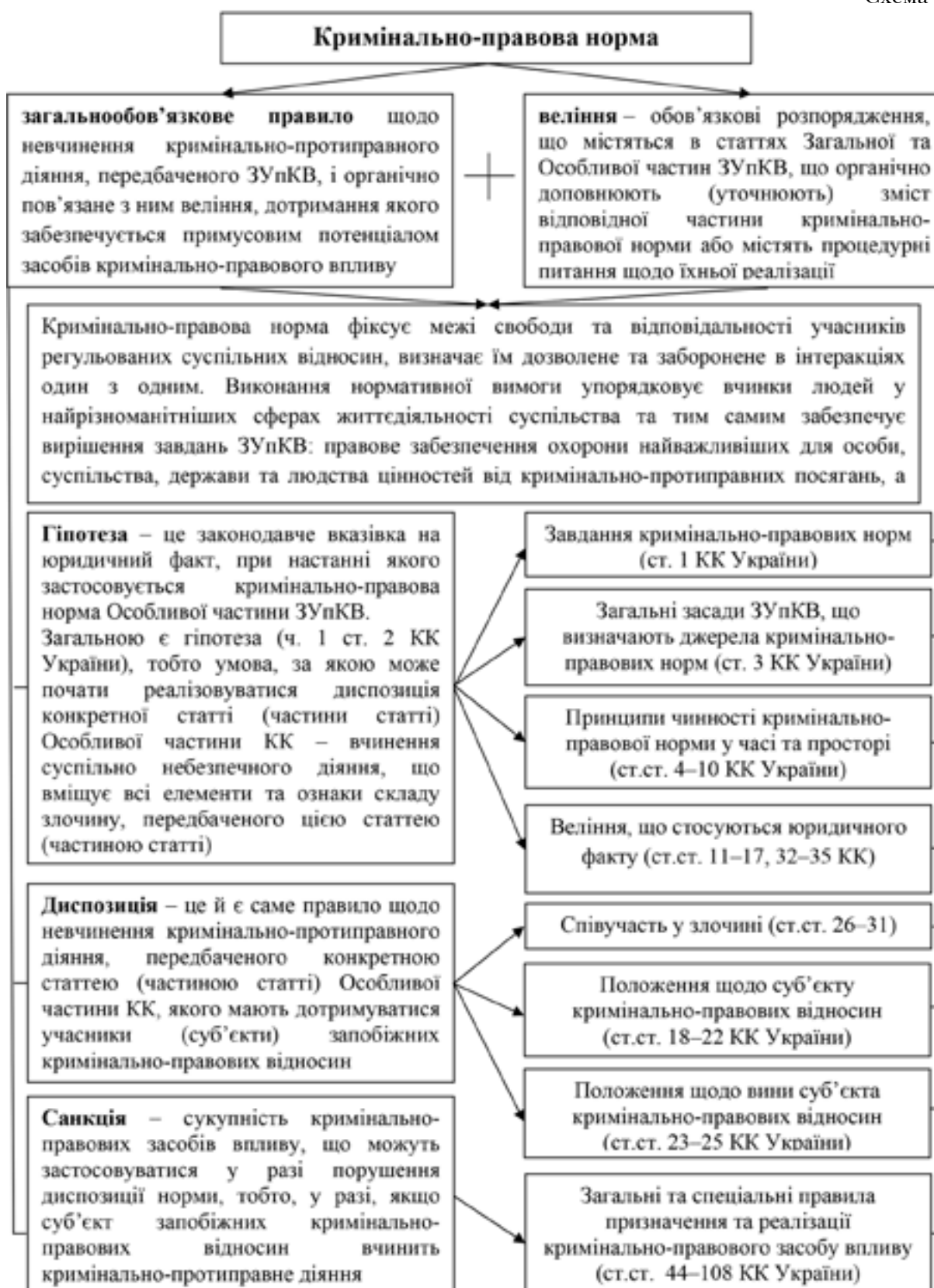
Відмінність норми кримінального права та статті ЗУпКВ пов'язана із правилами законодавчої (юридичної) техніки, що розуміється в науковій літературі як сукупність певних прийомів, які застосовуються при розробці змісту та структури кримінально-правових приписів законодавцем і перетворенні їх у регульовані суспільні відносини. Законодавець має «вписати» (узгодити) статтю закону в контекст усіх без винятку положень КК України з урахуванням принципу системності [14, с. 54–58], тому статтею ЗУпКВ необхідно розглядати відповідну частину тексту КК України, а кримінально-правову норму – правилом поведінки й органічно пов'язаним з ним велінням.

З метою дієвого регулювання суспільних відносин, що становлять предмет кримінального права, як галузі права, його норми повинні містити вказівку як на характер і

вид забороненої або припустимої державою поведінки, так і умови, за наявності чи відсутності яких вони будуть втілюватися в регульовані відносини, а також можливі правові наслідки, передбачені нормою за їхнє порушення [15]. Тобто кримінально-правові норми повинні мати відповідні структурні елементи, наповнені необхідним змістом для виконання завдань кримінального права в цілому, що пов'язане із запропонованими нами визначенням таких норм. Вказівка на веління у визначенні норми кримінального права передбачає, у тому числі й мету її моделювання, яка для всіх норм Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) буде спільною – виконання завдань ЗУпКВ, що вписується в канву всіх норм кримінального права, не порушуючи їхньої структури.

Отже, під кримінально-правою нормою нами розуміється система встановлених (санкціонованих) Верховною Радою України й юридично забезпечених загальнообов'язкових правил поведінки щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язаних з ними велінь (що стосується суб'єктного складу, їх прав та обов'язків, завдань КК, юридичних фактів тощо), дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу (див. схему 1). Розглядувана норма у широкому розумінні передбачає триланкову структуру та зафіксована в законі про кримінальну відповідальність. При цьому структурні елементи кримінально-правової норми в «широкому» розумінні розміщені в статтях як Загальної, так і Особливої частини ЗУпКВ. Так, Н. А. Орловська вказує на те, що санкція кримінально-правової норми опосередковується в санкціях норм Загальної й Особливої частин КК [16, с. 127].

Поділ кримінально-правових норм на види можна здійснювати залежно від різних ознак (факторів), що відіграють роль критеріїв класифікації [16, с. 103–109]. Слід відразу підкреслити невдалий поділ правових норм на регулятивні та правоохоронні, запропонованого теоретиками права. Так, О. Ф. Скакун пропонує поділяти норми права за функціями права на: регулятивні, охоронні, захисні [17, с. 283–284]. Такий поділ є принципово неприйнятним, оскільки спо-



творює суть та функції права. Це пов'язано насамперед з тим, що право в цілому, у тому числі будь-яка його норма, є засобом регулювання суспільних відносин. І серед правових норм немає таких, які б не мали регулятивної складової. У той же час кожна норма права виконує охоронну функцію системою правил поведінки та велінь, закріплених у її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп охоронних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів, невиправдано розмежовує два взаємозалежні різновиди (запобіжні та відновлювальні) правовідносини, що впорядковуються органічно поєднаними елементами цілісної кримінально-правової норми [18, с. 249].

П. А. Фріс за змістом ЗУпКВ виокремлює два види норм: 1) норми загальної дії; 2) спеціальні норми (заборони) [19]. Такий підхід до поділу норм кримінального права притаманний для всіх вітчизняних вчених, а в підручниках з кримінального права України відсутні спеціальні питання, присвячені поняттю, змісту та видам кримінально-правових норм. Це свідчить, у першу чергу, про невиправдану відсутність комплексних досліджень кримінально-правових норм і їхню класифікацію у національній кримінально-правовій науці. Проте останнім часом в літературі здійснюються спроби якимось чином заповнити цю прогалину вітчизняної науки кримінального права. Так, В. К. Грищук подає класифікацію кримінально-правових норм за двома критеріями: 1) за безпосереднім предметом правового регулювання; 2) за методом правового регулювання (змістом державного веління) [20, с. 59–60]. С. Д. Шапченко вказує, що за своїм змістом основний вид нормативних приписів Особливої частини КК України передбачає специфічні ознаки злочинів певних видів (окремих різновидів таких злочинів) і види та межі покарань за їх вчинення. Особлива частина КК України, на думку С. Д. Шапченка, включає принаймні ще два види нормативних приписів: а) дефінітивні норми; б) нормативні приписи щодо спеціальних видів звільнення від кримінально-правової відповідальності за злочини певних видів

[21, с. 8–9].

Зрозуміло, що критеріями для класифікації необхідно обирати ознаки, що характеризують норму в цілому, а не окремі її елементи, оскільки «одна й та ж властивість у різних елементів може бути виражена далеко не однаково» [22, с. 271–272]. А з'ясування всіх підходів до класифікації норм права [16, с. 103–109] довело, що для пояснення роботи МРКВ вони мають лише орієнтовний характер і можуть бути використані для діяльнісного підходу розробки деяких аспектів розглядуваного механізму.

Серед кримінально-правових норм за призначенням (виконуваною роллю) виокремлюються такі групи: 1) норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінально-протиправних діянь (основні – виконують завдання КК у цілому); 2) норми-веління (розпорядження), що визначають дефініції, керівні ідеї та завдання кримінального права, регулюють покладення засобів кримінально-правової відповідальності, визначають обставини, що елімінують кримінальну протиправність діяння (допоміжні).

Основні кримінально-правові норми, що встановлюють покарання за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, – база нормативного регулювання функціонування МРКВ. Ці норми на підставі закріплення в них ознак складів конкретних кримінальних правопорушень, а також вказівок на вид і розмір (строк) покарання (та інших засобів кримінально-правового впливу за рахунок положень Загальної частини ЗУпКВ) за їхнє вчинення, сформульованих у статтях Загальної та Особливої частин ЗУпКВ, передбачають заборону на вчинення певних суспільно небезпечних діянь. Тим самим вони спрямовані на загальне запобігання конкретним видам кримінально-протиправної поведінки. Одночасно вони передбачають можливість застосування покарання за таку поведінку, та, таким чином, згідно з ч. 2 ст. 50 КК України сприяють досягненню мети покарання – не тільки кари, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [16, с. 103–109].

Отже, основні кримінально-правові нор-

ми мають виконати функцію: 1) запобігання кримінальним правопорушенням; 2) відновлення соціальної справедливості, що порушена внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Цим функціям відповідає зміст зазначених норм: з одного боку, вони, загрожуючи покаранням, встановлюють заборону на вчинення передбачених у них суспільно небезпечних діянь, а з іншого – зобов'язуючи застосовувати покарання до тих, хто вчинив кримінальне правопорушення, мають передбачати відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненими кримінальними правопорушеннями, кару, виправлення осіб, винних у їхньому вчиненні, та запобігання вчиненню з боку цих та інших осіб нових кримінальних правопорушень. Функції та зміст норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, втілюються в регульовані суспільні відносини через відповідні кримінально-правові відносини [16, с. 103–109].

При цьому запобіжна функція виконується, здебільшого, безпосередньо через правовідносини, що виникають на підставі таких норм, внаслідок введення їх у дію. У запобіжних правовідносинах однією із сторін є особа, яка здатна вчинити кримінальне правопорушення, а іншою – держава. Превенція кримінальних правопорушень при цьому досягається загрозою застосування покарання до тих, хто може вчинити кримінальне правопорушення, ознаки якого передбачені відповідною кримінально-правовою нормою Особливої частини ЗУпКВ. Реалізація ж відновлювальної функції, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення також є підставою для виникнення відповідних правовідносин, відбувається за допомогою ще й додаткових правових норм-велінь (норм, передбачених у Загальній частині ЗУпКВ). Так, вчинення кримінального правопорушення є підставою для виникнення правовідносин, змістом яких є право держави застосувати до особи, яка його вчинила, передбачене за це кримінальне правопорушення покарання, права потерпілого на відновлення порушених цим кримінальним правопорушенням його прав, і обов'язок особи, яка його вчи-

нила, піддатися цьому покаранню, а також відшкодувати в повному обсязі заподіяну шкоду. Разом з цим починають діяти веління, що зобов'язують суд при визначенні особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, покарання врахувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [16, с. 103–109].

Веління, що регулюють застосування засобів кримінально-правової відповідальності за вчинення конкретних кримінальних правопорушень, поділяються на такі чотири групи розпоряджень, що визначають юридичні факти для: 1) звільнення від кримінально-правової відповідальності; 2) звільнення від покарання; 3) індивідуалізації кримінально-правової відповідальності під час призначення покарання; 4) індивідуалізації кримінально-правової відповідальності в процесі виконання (відбування) покарання [16, с. 109–115].

Веління, що визначають дефініції, керівні ідеї, завдання ЗУпКВ, правила реалізації засобів кримінально-правової відповідальності тощо (див. схему 1), беруть участь у регулюванні як запобіжних, так і відновлювальних відносин, проникаючи у їхній зміст і дозволяючи не припуститися помилок при застосуванні кримінально-правових норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Однак їхня різниця від інших норм полягає у тому, що вони беруть участь у регулюванні суспільних відносин тільки в межах запобіжних, так і відновлювальних кримінальних правовідносин [2, с. 25–42]. Тому фактично їх не можна визнавати нормою кримінального права, а веліннями, що тісно пов'язані із загальнообов'язковими правилами поведінки щодо невчинення кримінально-протиправного діяння, передбаченого ЗУпКВ.

Функціональне призначення велінь, що визначають дефініції, керівні ідеї, завдання ЗУпКВ, правила реалізації засобів кримінально-правової відповідальності, найяскравіше простежується на прикладі правового регулювання призначення покарання. Так, кримінально-правова норма, передбачена ст. 65 КК України, встановлює

чіткі правила, що підпорядковані певним принципам, які регламентують основні засади призначення покарань, що дозволяє в кожному конкретному випадку призначити максимально законне, вмотивоване і справедливе покарання [23, с. 102–108].

За своїм призначенням у теорії кримінального права виокремлюється ще одна група кримінально-правових норм-велінь, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння. Так само, як і попередня група норм-велінь, ці кримінально-правові норми породжують правовідносини, що не мають окремого предмета кримінально-правового регулювання, оскільки беруть участь у виконанні запобіжної функції кримінального права. Проте регулювання відносин відбувається дещо по-іншому, що пов'язано з їхньою правовою природою. За своїм змістом веління, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, фактично встановлюють законодавчі кордони кримінально караній поведінки (межі дозволеного та недозволеного), що має важливе значення в правовому регулюванні поведінки індивідів у цілому. Окреслюючи кордони дозволеної поведінки, веління, що передбачають обставини, які елімінують кримінальну протиправність діяння, запобігають вчиненню кримінальних правопорушень [16, с. 103–109].

Дефініції та критерії застосування кримінально-правових норм, що містяться в примітках до статей Особливої частини КК, слід відносити до велінь, які стосуються диспозицій норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, які в них (статтях (частинах статей) сформульовані. Спеціальні види звільнення від кримінально-правової діяльності, що передбачені окремими частинами статей Особливої частини КК, слід відносити до велінь, які стосуються санкцій норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень.

Висновки з дослідження

Таким чином, кримінально-правові норми: 1) є загальнообов'язковими правилами щодо невчинення кримінально-протиправно-

го діяння, передбаченого ЗУпКВ, і органічно пов'язаними з ними веліннями, дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу; - 2) залежно від виконуваною ними ролі в МРКВ слід поділяти на основні (забезпечують реалізацію завдань КК України) та допоміжні (доповнюють (уточнюють) зміст основних норм або допомагають їх застосуванню).

Література

1. Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М. И. Байтин. – 2-е изд., доп. – М. : Право и государство, 2005. – 544 с.
2. Филимонов В. Д. Норма уголовного права = Norm of Criminal Law / В. Д. Филимонов. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2004 – 281 с.
3. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусавського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
4. Кленова Т. В. Уголовно-правовая норма : понятие, структура, виды : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Т. В. Кленова. – М., 1986. – 20 с.
5. Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? / М. І. Мельник // Право України. – 2004. – № 9. – С. 115–119.
6. Ковалев М. И. Советское уголовное право. Советский уголовный закон : курс лекций / М. И. Ковалев ; отв. за вып. : В. М. Семенов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 2. – 226 с.
7. Митрофанов И. И. Механизм реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Кременчуг : Изд. ЧП Щербатых А. В., 2011. – 616 с. – Библиогр. : С. 546–615.
8. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович ; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса : Фенікс, 2015. – 576 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х томах / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. литература, 1982. – Т. 2. – 360 с.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються питання поняття та класифікації норм кримінального права, що беруть участь у реалізації засобів кримінальної відповідальності. Виділяються різні ознаки для проведення такої класифікації, та для мети нашого дослідження визначається як основна така ознака – функції розглядуваних норм. Досліджується питання втілення кримінально-правових норм у «життя» через кримінальні правовідносини. Обґрунтовується, що для вивчення механізму реалізації кримінальної відповідальності необхідно брати до уваги запобіжні та відновлювальні кримінально-правові норми.

SUMMARY

The article deals with the problems of criminal law norms definition and classification which take part in realization of the criminal responsibility means. The different characteristics in order to carry out the classification and for the purposes of our study have been determined; it has been stated that their main features are functions of norms under study. The problem of criminal-legal norms «into life» implementation by means of the criminal-legal relations has been studied. It has been grounded that it is necessary to take into consideration preventive and rehabilitation criminal-legal norms for study of the criminal responsibility realization mechanism.

10. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б. Т. Базылев. – Красноярск : Красноярский ун-т, 1985. – 120 с.

11. Петрова Г. О. Норма и правоотношение – средства уголовно-правового регулирования : монография / Г. О. Петрова. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ун-та, 1999. – 192 с. – Библиогр. в подстрочных ссылках.

12. Митрофанов І. І. Норма та стаття закону про кримінальну відповідальність: проблеми співвідношення / І. І. Митрофанов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Юриспруденція». – Випуск 1. – Одеса, МГУ. – 2011. – С. 54–59.

13. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

14. Митрофанов І. І. Системность уголовного законодательства Украины в контексте учения о механизме реализации уголовной ответственности / И. И. Митрофанов // Legea și Viata : publicație științifico-practică. – 2015. – № 5/2. – С. 54–58.

15. Тулиглович М. А. Структура уголовно-правовой нормы : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / М. А. Тулиглович. – Омск, 2006. – 22 с.

16. Митрофанов І. І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофа-

нов // Юридична Україна. – 2011. – № 3. – С. 103–109.

17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

18. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права : учебное пособие / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во КЮИ МВД России, 2002. – 362 с.

19. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / П. Л. Фріс. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 362 с.

20. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Грищук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

21. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник [для студентів юрид. вузів і фак.] / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова [та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

22. Общая теория государства и права : учебник в 2-х т. / отв. ред. В. С. Петров, Л. С. Явич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – Т. 2: Общая теория права – 416 с.

23. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби забезпечення законності та обґрунтованості покарання / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2010. – № 1. – С. 102–108.